

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 122 2001

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-19-7

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Elanders Gotab, Stockholm 2002

vad ett sådant val leder till i de fall verket används som ett översikts- eller uppslagsverk av en läsare som saknar kunskaper om ämnet eller perioden. Medför det inte en risk att författarskap faller utanför ramarna när de inte återfinns under de rubriker som till synes tar ett mer samlat grepp över ett enskilt ämne? På samma sätt frågar man sig varför exempelvis rubriken ”Dialog i könsdemokratis tecken. Ungdomsromanen i förvandling” enbart tar upp författare och verk från Sverige, Norge och Danmark. Beror det på att de övriga nordiska länderna saknar en ungdomslitteratur överhuvudtaget, eller på att den ungdomslitteratur som där skrevs och kom ut fokuserade andra ämnen? Eftersom korshänvisningar eller information om urvalskriterier – detta avsnitt behandlar de mest omdebatterade, de mest omskrivna, de bäst säljande o.s.v. – i stort sett saknas är det svårt att avgöra hur informationen skall hanteras och värderas.

Ett närliggande problem berör bandets bildanvändning, som inte skiljer sig från de övriga delarna i verket. De många gånger både väl valda och intressanta bilderna har visserligen bildtexter, men i dessa återfinns oftast inte information om konstnär/fotograf, titel, när bilden är gjord/tagen eller vilka/vad den föreställer. Dessa upplysningar återfinns i stället i bildregistret längst bak i boken. Bilderna berövas kan man säga genom detta sin kontext och fungerar i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* dels som illustrationer öppna för betraktarens egna funderingar, dels som illustrationer till texten. Detta förminskar rent allmänt bildernas egenvärde, men skapar också ibland problem av litteraturhistorisk art. I avsnittet om Sara Lidman återfinns exempelvis två av de bilder av Odd Uhrbom som både ingick i och var ursprunget till *Gruva*, men om detta finns ingen information i den omkringliggande texten. Det är med andra ord inte bara Uhrboms bilder som förlorar på upplägget, utan också berättelsen om *Gruva* – en del av den nordiska litteraturhistorien.

Så var det då detta med det avslutande avsnittet: ”Ursprungsfolken”. I en avdelning som både är liten och placerad allra sist i boken och i verket i helhet återfinns grönländska och samiska författare och verk. Det känns onekligen som både en bekräftelse och illustration av de problem historieskrivning brottas med i allmänhet. Den möjlighet som detta avslutande avsnitt ger som ingång till en diskussion om de problem som rör makten att definiera vad som är litteratur och vad som faller utanför, om marginaler och centrum, måttstockar och värderingsmallar utnyttjas inte.

Biobibliografin *Liv och verk* är, som jag påpekat tidigare, en guldgruva. Här återfinns samlat på ett lättillgängligt ställe författande kvinnor, deras liv och deras verk i högst komprimerad version. Även om en del röster påpekat nackdelarna med att samla denna betydelsefulla information i ett eget band, eftersom läsaren

däriigenom måste konsultera minst två band, menar jag att det är ett bra val. Den stora fördelen är just tillgängligheten för den som söker snabb information gällande vissa basfakta kring en författare, eller vill orientera sig i den forskning som finns kring en författare, ett verk eller ”Central litterär kvinnoforskning ca 1970–98 med fokus på Norden”. Något frågande ställer jag mig dock till den sekundärlitteratur som förtecknas. I läsavgledningen heter det: ”Härutöver avslutas de flesta artiklar med en kort lista över tillgänglig forskning över författarens liv och verk.” Hur skall detta tolkas? Innebär det att de författarskap som saknar sekundärlitteratur inte studerats, eller att de studier som gjorts är undermåliga och därför inte nämns? Eller finns det helt enkelt någon annan, tredje förklaring? Att upplysningen ”tillgänglig forskning” är felvisande framkommer dessutom genom frånvaron av vissa artiklar eller större studier bland vissa av författarskapen. Åter handlar det alltså om att bristande eller i detta fall felaktig information rörande urvalskriterier skapar problem för användaren, samt också i viss mån minskar tilltron till de uppgifter som trots allt tas upp.

Som inte minst feministisk forskning visat påverkar upplägget av historiska handböcker i hög grad både den bild som framställs av perioden, författarskapet eller ämnet i fråga och verkens användbarhet. Att enskilda avsnitt i *På jorden* är fyllda av matnyttig information och också erbjuder spännande och relevanta ingångar till olika författarskap och texter kompenserar inte fullt ut de svårigheter oklara rubriker, avsaknad av urvalskriterier och korshänvisningar samt val av fokus skapar för den läsare som vill använda boken som ett litteraturhistoriskt översikts- eller uppslagsverk. På samma vis blir den olyckliga och felaktiga formuleringen ”tillgänglig forskning” ett problem för biobibliografin *Liv och Verk*. I sammanhanget ter det sig måhända som petitesseer. Det är ju inte var dag ett projekt av denna storlek och av denna betydelse sjösätts och sedan också ros i hamn. Men mot bakgrund av den diskussion av och kritik mot litteraturhistorieskrivning *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* både är en del och produkt av är det relevant och betydelsefullt att resonera kring problem som så tydligt har att göra med genren (litteratur)historieskrivning i allmänhet.

Annika Olsson

Göran Hägg, *Världens litteraturhistoria*. Wahlström & Widstrand. Stockholm 2000.

1996 gav Göran Hägg ut en 664 sidor bred översikt, betitlad *Den svenska litteraturhistorien*. Nu föreligger dess systervolym, som sig bör är mer omfattande och tanke på ämnet. Syftet uppges vara ”att teckna littera-

turens utveckling: hur människan genom litteraturen upptäcker nya verkligheter, inre som yttre, hur den värld som vi kan se och tala om växer och får fler färger och nya dimensioner, hur man börjar kunna beskriva människors utseende och personlighet oberoende av makt och ställning, hur historien börjar bli synlig, hur den berättarteknik som krävs för detta utvecklas på olika håll, hur litterära grepp uppkommer i samspel med publik och nya tekniska och sociala villkor". Han vill också i högre grad än vad som tidigare skett beakta "den situation i vilken det litterära verket från början fungerat: var, hur och för vem den [sic] sjungits, deklamerats eller spritts på annat sätt" (s. 9f).

Han deklarerar samtidigt att han kommer att undvika en skenbar vetenskaplig objektivitet och i stället öppet redovisa sina personliga preferenser, givetvis med hänsyn till texternas representativitet och historiska betydelse. Och kanske viktigast av allt: det antal verk och författare som presenteras kommer att vara beskedligare än i traditionella handböcker. I gengäld vill han emellanåt stanna vid enskilda texter för att analysera dem grundligare än vad som i dessa sammanhang annars är brukligt. Det måste dock ske på bekostnad av andra diktare med minst lika stor betydelse. Det tilldelade sid- och radantalet är alltså inte en värdeämätare (ibid.). – Det kan först som sist sägas att detta givit goda, ibland lysande resultat.

I det inledande avsnittet behandlas några av de anklagelser som av hävd riktats mot gängse krönikor och knä-satt litteratur i allmänhet, till exempel att de begränsar sig till att blott omfatta "döda vita män". Hägg menar att det ligger något i beskyllningen, men "i djupare mening" – vad detta nu än är – är den "gravt felaktig": på inget område har kvinnor spelat en så stor roll ända sedan äldre tider som inom litteraturen; att det europeiska perspektivet dominerar beror på att det är här som så många tekniska landvinningar gjorts och för övrigt har vår kultur sina rötter i Främre Orienten; slutligen är de döda ingenstans "så lite döda som inom litteraturen". Dante är en mer levande samtalspartner än många samtida gestalter i populärpress och massmedia! Litteraturens historia bortser från alla dessa kategoriindelningar. Den handlar "om levande *texter* och hur dessa skapats i samspel mellan författare och publik oavsett kön, hudfärg och nationalitet" (s. 19f, min kurs.).

I den nyttiga andra avdelningen till inledningskapitlet diskuteras vad som skiljer muntlig dikt från skrivna texter. Milman Parry och Albert Lord apostroferas och försöken att finna en "urversion" till sånger och legend avfärdas som förspild möda: "Den muntliga litteraturen är stundens barn, unik". Det är också välgörande att Hägg slår fast att företeelser som "författare", "text" och "bok" i den mening vi ger termerna inte gäller för den orala dikten (s. 24f).

Slutavdelningen behandlar skriftens utveckling inom olika kulturer och det material som användes samt de första biblioteken. Här finns åtskilliga frapperande uppgifter, som den att Vatikanbiblioteket år 1450, dåtidens största, endast innehöll omkring tusen volymer. Hägg betonar också att man förr i tiden läste högt, att man "hörde" texten och att man följaktligen också i dag borde läsa högt för att göra den äldre diktningen rättvisa (s. 34f).

Det andra kapitlet ägnas "Främre Orientens och den antika Medelhavs världens skriftkulturer". Efter ett alltför kortfattat parti om det sumeriska *Gilgamesheposet* tar Hägg itu med *Gamla Testamentet*, där han i synnerhet uppehåller sig vid *Jahvisten*, en av de två samman-tvinnade berättarrösterna i de fyra första Moseböckerna. Denne återkommer som en flitigt återopad replipunkt i hela antikpartiet och kallas "en genial historieberättare, världslitteraturens första stora prosaförfattare" (s. 42). Dessutom framhävs att det inte någonstans i *Bibeln* finns en gestalt med ett "verkligt ansikte", ett fenomen vars utveckling och förändring blir en indikator på litteraturens utveckling, helt i enlighet med det ovan citerade syftet (s. 46). – Kapitlet avslutas med en genomgång av *Nya Testamentet* och kristendomens framväxt, där särskilt frågan om evangeliernas sanningshalt ventileras.

Mellan dessa partier behandlas den grekiska och romerska diktningen. Det är synd att Hägg inte refererar tillbaka till den pedagogiska utredningen av "den homeriska frågan" i kapitel I:2, där *Iliaden* fokuserades. Nu verkar det som om Homeros' enda skapelse är *Odysseén*. Det är också svårt att hålla med om att styrka, skönhet och börd är hjältarnas viktigaste egenskaper. Odysseus list är mindre betydelsefull, menar Hägg, men därmed avkläds ju denne sin egenart och smälter samman med till exempel Akilles. Hägg finner också Minna Skaft-Jensens tes om att eposen nedtecknades i Athen på 500-talet "ganska övertygande", vilket förvånar inte så litet (s. 58, s. 60).

Med undantag för Sapfo behandlas den grekiska lyriken kortfattat och styvmoderligt. Särskilt Pindaros kommer i skymundan. Här kommer Häggs personliga värderingar onekligen till synes. Det förefaller som om poesin är den genre han står mest främmande inför och inom det området i synnerhet den experimentella, komplexa och utmanande varianten. Det blir allt tydligare ju längre fram mot nuet översikten når.

Vad beträffar dramat tilldelas Euripides en obetydlig roll, men å andra sidan bjuds läsaren en ypperlig analys av Aischylos *Agamemnon*, som betecknas som idédrama. Det sker i form av en livfull dramatisk scen: "Det är tidig morgon före soluppgången den 11 elafebolion, det vill säga i slutet av mars, år 458 f. Kr.". Platsen är Akropolis i Athen och femtontusen människor huttrar i mörkret. Så reser sig en skådespelare på scenbyggnadens tak och

ropar ut att han spanar efter signaler om seger mot trojanerna (s. 71ff). – Samma teknik används i diskussionen av Ciceros tal, i detta fall *Pro Caelio*, som samtidigt utformas till en snabbkurs i retorikens grunder: "Det är strax före middagstid den 4 april år 56 f. Kr. Vi befinner oss i en pelarhall vid Forum i Rom där en rättegång pågår" (s. 93ff).

Innan Hägg övergår till hellenismen gör han en summering av den grekiska kulturens explosiva utveckling och pekar på den framväxande urbaniseringen som en förutsättning för den mer differentierade och mångdimensionella uppfattning av människan och verkligheten som nu börjar göra sig gällande (s. 82). – Avsnittet om diktningen kring Alexandria är oinspirerat, men det är inte många som kunnat skriva medryckande om epoken. Hägg konstaterar också: "Få av periodens verk har blivit eviga följeslagare på det vis som Homeros och tragödem blivit" (s. 84).

På ett undantag när, skriver Hägg, finns det ingen miljö i världshistorien före boktryckarkonsten, där vi "så väl känner så många individer som i Rom under republikens slutskede och kejsartidens början" (s. 92). – Catullus blir den förste i vår kulturkrets som ger uttryck för känslomässiga komplikationer genom att blanda samman åtrå och tillgivenhet – men kanske är hans dikter endast parodier och skämt som inte skall tas på alltför stort allvar? Konflikten skärps och djupnar i Vergilius' Dido-avsnitt, där den står mellan passionen och plikten (s. 97f, s. 103). Ovidius har fått finna sig i att hamna i kulisserna, Horatius kallas "den mångsidigaste", men scenen behärskas av Vergilius. Den sjätte sången i *Aeneiden* – Hadesbesöket – ägnas en intressant detaljanalys, men det är beklagligt att hela eposets besynnerliga avslutning inte kommenteras (s. 102ff). En genre som brukar passera förbi tämligen obemärkt ägnar Hägg stor uppmärksamhet – den grekiska och romerska historieskrivningen. Det känns fräscht att läsa om Plutarchos, Sallustius, Livius och i synnerhet Suetonius, för att nämna blott de främsta av dem Hägg behandlar. De är inte bara läsvärda utan också litterärt betydande. Hos den sistnämnde finns dessutom antikens mest utvecklade personporträtt, ett, som nämnts, viktigt kriterium i Häggs historieskrivning (s. 86f, s. 99, s. 108f, s. 112f).

Det följande kapitlet är ett av bokens mest spännande och informativa. Det har rubriken "Alternativa medeltider" och behandlar sex kulturområden utanför det västerländska: det bysantinska, där den religiösa diktningen dominerar, det arabisk-muslimska, det persiska och det indiska. Mest utrymme får de två återstående, det kinesiska, där till och med samtliga sex klassiska prosaverk figurerar och framför allt det japanska, med en briljant femsidig analys av hovdamen Murasaki Shikibus mästerverk på 1100 tättryckta sidor, *Genji monogatari*.

Den resterande delen av krönikan, 550 sidor fördelade på sex kapitel, följer i stort sett välkända mönster. Åren mellan 500 och 1350 ägnas västeuropeisk medeltid och nästa tidssnitt sträcker sig fram till 1527, det år en kejserlig armé, till en del bestående av lutheraner, gör myteri och plundrar det påvliga Rom. Gränslinjerna för de följande skedena tycks i huvudsak också sättas av politiska begivenheter: 1527 – 1648 (westfaliska freden), 1648 – 1789, 1789 – 1914 och 1914 – 2000.

För att inte denna granskning skall spränga alla ramar måste de sistnämnda perioderna av utrymmeskäl behandlas mer knapphändigt. Det ter sig också motiveerat med tanke på att de karakteristiska drag som utmärker krönikören Hägg och som betonas vid genomgången av antikpartiet också förekommer i större eller mindre utsträckning i det följande. De slagkraftiga och fyndiga formuleringarna – om det var Peisistratos som på 500-talet föranstaltade om att de homeriska eposen skulle nedtecknas var det liktydigt med "en sorts pyramidbygge i ord" (s. 60) – återkommer bland annat i de allitererande rubrikerna: "Kärlek och kätteri", "Pilgrimsfärd och plundringståg", "Från Pampas till Provence". Det gäller också alla referenser till nutida fenomen. Såpoperorna återopas flitigt, det går en linje från Ciceros rättegångstal till försvararna i O. J. Simpson-fallet, Theokritos' *Idyller* är det första exemplet på "gröna vågen" o.s.v. (s. 69, s. 85). Likaså tar Hägg varje tillfälle i akt att strö in kulturhistoriska notiser och allehanda varia, i synnerhet vilka färgskalor som brukas i diktningen under skilda perioder. De dramatiska scenerna uteblir inte heller framöver. Läsaren besöker 1592 "The Rose" och får bevista ett uppförande av Shakespeares *Richard III*, som diskuteras utförligt (s. 308 ff). Något senare är Hägg vår ciceron på Palais Royal där man annandag jul 1662 sätter upp Molières *L'École des femmes* (s. 351ff).

Litteraturen sätts också framgent in i ett större historiskt, politiskt, ekonomiskt, socialt och kulturhistoriskt sammanhang, vilket ibland kan bli så tyngt av årtal och händelser att det är svårt att ta till sig.

Avslutningsvis skall bara noteras några av de avvägningar mellan olika diktare som speglas i det utrymme Hägg tilldelar dem och som alltså inte skall antyda någon implicit värdering. Det följande är inte avsett som kritik – i sin inledning förklarade ju författaren sitt tillvägagångssätt och de principer som styrde det – snarare som en varudeklaration och en upplysning om vad Häggs förhoppningsvis många framtida läsare har att vänta sig.

Chaucers *The Canterbury Tales* nedvärderas (s. 268ff), och det skrivs ytterst litet om Christopher Marlowe, John Donne och senare William Blake (s. 307f, s. 325, s. 388ff). Detsamma gäller Friedrich Schiller. Coleridge upphöjs på Wordsworths bekostnad och framstår som

den främste poeten i båda de engelska romantiska generationerna (s. 413f, s. 428ff). George Sand får två rader och Thackeray knappt en halv sida (s. 456, s. 465). Franska symbolister efter Baudelaire avfärdas på drygt en sida (s. 520f). I förhållande till Ibsen framstår Strindberg som en "originell sörling i mästarens närhet" (s. 540).

Det kapitel som behandlar 1900-talet är som sig bör mäktigast. Naturligtvis tar Hägg här också upp förhållandet mellan TV och litteratur och berör bokmarknadens utveckling och IT-världen. Han vidgar också litteraturbegreppet till att även omfatta deckare, thriller, serie, barnbok, science fiction, skräckroman och populärlitteratur. I *Jury 4/2000* gick John-Henri Holmberg till generalangrepp för att urvalat var för snävt, men Holmberg måste ha missuppfattat vad en världslitteraturhistoria har till ämne. Inte mindre än sex procent av innehållet i avsnittet ägnas detta slags litteratur, vilket måste sägas vara ovanligt generöst.

Ovan konstaterades att Hägg inte intresserar sig nämnvärt för modernistisk diktning och det gäller även 1900-talet. Ezra Pound behandlas njuggt och T. S. Eliots *Old Possum's Book of Practical Cats* upptar mångdubbelt mer utrymme än *The Hollow Men*, *Ash Wednesday* och *Four Quartets* tillsammans (s. 589ff). Samma motvilja mot teknik, experiment och förnyelse kännetecknar författarens inställning till prosan, där han föredrar berättare och underhållare och helt konsekvent nämner William Faulkner i förbifarten för att dröja vid Hemingway, Evelyn Waugh, Graham Greene och Alberto Moravia (s. 591ff, s. 598, s. 606ff, s. 610ff, s. 651ff). Tomas Tranströmer får dock några erkännansamma ord och utnämns till den ende svenske 1900-talspoeten med världstrykte, vilket ju dock närmare besett inte behöver vara så berömvärt som det i förstone förefaller (s. 666). Kulturrevolutionen i Kina vidrörs också och Salman Rushdie's *The Satanic Verses* tilldelas hela tre sidor (s. 676ff).

Naturligtvis finns det enstaka inslag och dunkla formuleringar man kan kritisera, men det rör smårätterier. Folklig saga och fabel särskiljs inte som två genrer och det omtvistade och luddiga begreppet "fantasy" dyker upp här och var utan att preciseras (s. 86, s. 113). Att Voltaire inte var beroende av ekonomiskt stöd (s. 392) kan var och en förvissa sig om som läser igenom recensionen av Ekerwalds monografi i denna årgång av *Samlaren*. Den avslutande, dryga tjugosidiga bibliografin är kanske väl selektiv, men det erkänner ju också författaren.

Det är en ytterst läsvärd och välskrivnen översikt Hägg bjuder sina läsare på. Han väddar också till eftertanken genom att så ofta tillfälle bjuds ta upp forskningsproblem och tvistefrågor inom litteraturvetenskapen. Historiken stimulerar många gånger till motsägelse och invändningar, vilket måste sägas vara ett gott betyg och en god rekommendation.

Pär Hellström

Stiernhielm 400 år. Föredrag vid internationellt symposium i Tartu 1998, red. Stig Örjan Ohlsson och Bernt Olsson (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Konferenser 50). Stockholm 2000.

Sommaren 1998 inföll 400-årsminnet av Georg Stiernhielms födelse. Jubileet passerade utan större åthävor i Sverige, men i Tartu uppmärksammades det av universitetet med ett tvärvetenskapligt symposium om hans mångfacetterade gärning. Tack vare ekonomiskt stöd från Vitterhetsakademien har arrangörerna Stig Örjan Ohlsson och Bernt Olsson nu kunnat publicera föredragen i en gemensam konferensvolym.

Att Stiernhielm var en mångfrestare såväl intellektuellt som praktiskt har noterats av många. Det framgår också med all önskvärd tydlighet av bidragen, vilka sträcker sig långt utöver litteraturvetenskapens gränser. Så utreder t.ex. Helmut Piirimäe Stiernhielms insatser som ämbetsman i statsmaktens tjänst och hans relationer till Tartu och Estland, medan Gunnar Pipping och Rolf Ohlson skildrar olika aspekter av hans bidrag till ett enhetligt svenskt måttsystem. Att han verkade på juridikens fält – som domare och lagutgivare, men också som tvistepart – framhålls av rättshistorikern Kjell Åke Modéer.

Flertalet bidrag kretsar emellertid kring Stiernhielms poetiska och filosofiska författarskap. Det vidaste greppet tar Erland Sellberg, som i sin uppsats om Stiernhielms "världsbild" gör en kritisk granskning av Johan Nordströms tolkning av dennes filosofiska tänkande. I stället för att som Nordström ställa naturfilosofin i centrum och läsa Stiernhielms filosofiska skrifter som ett bidrag – låt vara fördunklat av platonska och hermestiska förvillelser – i den framväxande naturvetenskapens kamp mot aristotelismens abstrakta världsbetraktelse, betonar Sellberg det politiska idégodset och försöker placera in Stiernhielm i den rörelse som i den s.k. pansofin såg ett medel att överbrygga de religiösa och politiska konflikter som präglade tidens Europa. Rörelsen hade namnkunniga företrädare i Sverige, bl.a. Bengt Skytte och Johannes Matthiae, vilka båda hörde till Stiernhielms bekanta, och det ligger därför nära till hands att se hans skrifter i ljuset av deras bemödanden.

Greppet att ställa politiken i förgrunden för tolkningen av Stiernhielms författarskap är dock inte nytt. Det lanserades redan på 50-talet av Lars Gustafsson, vilken i volymen återkommer med ett bidrag som summerar och på några punkter fördjupar hans tidigare studier av de adelspolitiska inslagen i *Hercules*. Dikten läses av honom som en adelstraktat, manande tidens ädlingar till nyttiga studier och arbete i den växande statsapparat. Särskilt betonar Gustafsson Stiernhielms kontakter med familjen Oxenstierna, vilka enligt honom talar för att intentionerna bakom dikten bör förstås i ett uttalat